

SÁTORALJAÚJHELY NEVÉNEK VÁLTOZATAIRÓL

Az északkelet-magyarországi határváros, az egykori zempléni megyeszékhely több elemből összenőtt elnevezése szónév, jelentést tulajdoníthatunk neki. Ma is ott húzódik meg a PETŐFI SÁNDOR (Összes prózai művei és levelezése, Bp., 1974: 302.) által 1847-ben „hasonlíthatlan szépségű”-nek nevezett *Sátor-hegyek* (a Vár-hegy, a Boglyoska, a Szár-hegy, a Magas-hegy) alján, utcái felkúsznak lankáikra. A névben rejlő másik információ azonban aktualitását veszítette, hiszen korántsem új; várossá tételének már 740. évfordulóját is megünnepeztük. Földrajzi és történeti mozzanat forrt egybe a névadásban, s természetesnek tarthatjuk, hogy az utóbbi módosul inkább az idők múltán. A névtan művelőinek közmegegyezése tükröződik KISS LAJOS szócikkében, ahol ezt olvashatjuk: „A mai várostól nyugatra emelkedő jellegzetes, sátor alakú hegyek egyikének, a Sátor-hegynak egykor *Sátor-halom* [1150 k./13-14. sz.: *Satur-holmu*: An. 15.] volt a neve. Lábánál alakult ki a *Sátorelő*-nek, azaz 'a Sátor-halom elejé'-nek hívott település, amely a tatárjárást követően új, védettebb helyen épült újjá *Sátoraljaújhely* néven” (FNESz.⁴ 2. 458). A név kialakulásában megfigyelhető tehát az érintkezésen alapuló névátvitel, a metonímia (*Sátor alja* > *Sátoralja*) jelensége.

Megemlítené a sajtóság, hogy az egyik legterjedelmesebb magyar településnév nem a hivatalos helységnévadás terméke; a földrajzi fekvésnek a névbe épülése nem a többi *Újhely*-től (pl. *Bécsújhely*, *Vágújhely*) való hatósági (közigazgatási, postaforgalmi) megkülönböztetés céljából történt, MEZŐ ANDRÁS alapműve (A magyar hivatalos helységnévadás. Bp., 1982) épp ezért nem is említi Sátoraljaújhelyt. Már az V. István ifjabb király által 1261-ben adott, IV. László és III. András által betűről betűre átírt, 1291-ből ránk maradt kiváltságlevelében (MOL Mohács előtti gyűjtemény, Dl. 519) ott áll a „hospites nostri de *Saturalia Wyhel*” kifejezés.

A névrészek funkcióiról azt állapíthatjuk meg, hogy az egyik megjelöli a hely fajtáját: *hely*, a másik egy sajátosságát (a korát): *új*, a harmadik pedig egy földrajzi helyzetre való viszonyát: *Sátor alja*. Ebből következően felfogásom szerint szemantikailag háromrészes a helynév, ami viszonylag ritka a magyar helynévrendszerben. Azt jelenti: 'a Sátor-hegy alatt fekvő (1) újratelepült (2) helység' (3).

A névszerkezetet vizsgálva, HOFFMANN ISTVÁN szempontjait követve (Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993) azt mondhatjuk, hogy két tagra bontható a négyelemű összetett név; benne az alaprész a 2. és 3. névrésszel mint minőségjelzős szerkezettel kifejezett utótag (*Újhely*), amely a hely fajtáját fejezi ki, ennek bővítményrésze pedig a birtokos jelzős összetételből álló előtag (*Sátoralja*), amely a hely egy sajátosságának, azon belül egy más helyzetre való viszonyának megnevezése. Ezzel a név lexikális-morfológiai alkatát is be tudjuk mutatni. Az előtag kétrészes helynév, amelynek elemei jelölt birtokos jelzős szerkezetet alkotnak, az utótag pedig tulajdonságot kifejező minőségjelzővel bővített köznév. Az előtag és az utótag viszonya akár mellérendelésként is leírható, amennyiben történeti szempontot követve arra utalunk, hogy a *Sátorelő*, *Sátoralja* névelem éppúgy önálló helynév volt, akárcsak az *Újhely*. Csakhogy itt nem két település egybeolvadása történt, amikor a kettő összetételéből az új név létrejött, hanem egyértelmű az előtag alárendelt szerepe: jelzőként kijelöli, hogy melyik *Újhely*-ről van szó.

Tudjuk, hogy a mégoly ősi eredetű neveknek is meg kell küzdeniük fennmaradásukért, hiszen többnyire névváltozatok sora vetélkedik egy-egy település megnevezéséért. A helyi használatban is előfordulnak – jellemzően: alaki – változatok, s a hivatalos,

írással szinten is megjelennek időnként új elnevezések. Összegyűjtve a város említéseit az utóbbiak terén a következőket tapasztaljuk.

A név előtagjának a *sáros* jelzőben akadt vetélytársa. Az egyházi okiratokban, az egri püspök (1275-ben) és az esztergomi érsek (1317-ben) használja, településünket említve, a *Sáros-allya* formát (Adalékok Zemplén vm. történetéhez. 1903: 57). Bár ezt szórványos előfordulásnak tekinthetjük, van magyarázata, mégpedig a szomszédos *Sárospatak*-kal összefüggésben, hiszen az ingoványos környékre (FNESz.⁴ 2: 454), a Ronyva, illetve a Bodrog felé tartó vizekre utal. Van egyetlen adatunk, 1635-ből a *Saaros Uyhely* formára is (DIENES DÉNES: Minthogy immár schola mestert tartanak... Sárospatak, 2000: 209), s ide kívánczodik egy másik víznévvel összekapcsolt változat 1763-ból: „*Bodrogh-Ujhely* ex Com. Zempliniensi” (Adalékok Zemplén vm. történetéhez 1899: 256). Újhely határa ténylegesen a Bodrogig terjed. A Sárospatakkal való kapcsolatnak mély történelmi gyökerei vannak; a történészek egy csoportja a pataki vár előzményét az újhelyi *Vár-hegy*-re helyezi, s nem indokolatlanul, hiszen a már említett első kiváltságlevél említést tesz arról, hogy veszély esetén a város lakói a sátor-hegyi várba menekülhetnek („*hospites nostri de Satureleu ad castrum nostrum de Saturhyg conuenerint*”). Emellett a pataki uradalom birtokolta évszázadokon át Újhelyt, s az 1582 és 1635 közötti időszakból több adatunk van az „*in oppido Patak-Ujhely*” elnevezésről (Adalékok Zemplén vm. történetéhez. 1905: 58, 121–2, 275).

A hegyhez való viszonyítás a kezdetektől jellemző; az *alja* és az *elő* névelem először párhuzamosan, szinonimaként fordul elő, majd az utóbbi eltűnik. A kijelölő jelző értelmezése általános. 1806-ban KAZINCZY FERENC állapítja meg Újhelyről, hogy „*epithetuma a' Sátor-Alja, minthogy Sátor forma hegy alatt fekszik*” (KazLev. IV. 198). Az írásmód, persze, változásokat mutat a *Saturalia Wyhel* alaktól (1284, 1291) a mai, akadémiai helyesírásunk által szabályozott formáig. Íme néhány példa az írott forrásokban talált változatok közül a teljesség igénye nélkül: *Sátor Allya Ujhely* (1522, 1662), *Sátor-allya-Ujhely* (1669, 1765), *S. A. Ujhely* (1777), *Sátor allya Újhely* (1795), *Sátoralja-Ujhely* (1834).

Régóta együtt él a teljes alakkal a városnévnek egy rövidült formája: *Újhely*. J. SOLTÉSZ KATALIN rámutat, hogy a rövidítve használt helynevek elsősorban a beszélt nyelvben és az illető helységben vagy környékén fordulnak elő (A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979: 87). Anélkül, hogy kétségbe vonnánk e megállapítás érvényességét, jelezünk kell, hogy városunk esetében jóval tágabb e névforma használatának köre. Részben azért, hogy a hivatalos írásokban sokáig alternatívája volt a hosszabb változatnak, részben irodalmi megjelenései következtében. A történeti adatok közül gyűjtemsből felsorolok néhányat: „*Claustri de Wyhel*” (1293), „*villani Huihel*” (1310), „*Civitas Wyhel*” (1334), „*Oppidum Wyhel*” (1455), *Vyhel* (Lázár deák térképén, 1528), *Huyhel* (1579), *Uyhelynum* (1629), „*Zemplén Varmegben Uyhelly* nevű Mezeő Városunkban” (1661), „*incolis Ujhelyiensibus*” (1759). A város pecsétjén is ez volt 1789-ben a körirat „*Sigillum de Wyhel*”. (Nem véletlen tehát, hogy a mai címerben is ott láthatjuk V formában az antik U betűt.) Íróink, költőink közül nemcsak a Zemplénhez szorosan kötődő Kazinczy, Erdélyi János, Kossuth Lajos, Tompa Mihály, Komáromi János használja gyakran ezt a rövid változatot, megtaláljuk azt Petőfinél, Losontzi István híres Hármaskis-tükrében, Fényes Elek-nél, Hunfalvy János-nál, Mikszáth Kálmán-nál, Móricz Zsigmond-nál, Hegedűs Lóránt-nál stb. A helyi beszélt nyelvben természetesen e rövid

változat uralkodik, mégpedig a vidék *j-ző* regionális köznyelve ellenére *Újhel*, a bodrogköziek helyi nyelvjárásban *Úhel* formában.

Tanulmányozásra érdemes a párhuzamosan élő két fő változat alaktana, azon belül a viszonyragok használata. SZABÓ GÉZA szerint a hivatalos és a helyi használatú változat ragozása eltérhet egymástól, s többek között városunk neveinek példájára hivatkozik. Ezek szerint: „*Sátoraljaújhely*, -en, -re, -ről, de *Újhel*, -be(n), -be, -ből.” Hozzáteszi, hogy az utóbbi, „a belső helyragos alakok kívül esnek az irodalmi-köznyelvi normán” (MNYTK. 160. sz. [1981] 140). Tudnunk érdemes, hogy a tősgyökeres újhelyiek a hivatalos, hosszabb névváltozat esetében is a belső helyviszonyt kifejező toldalékokat részesítik előnyben, s a régi képeslapokon is gyakran olvashatjuk: „Üdvözet S. A. *Újhelyből*” (1899, 1902), illetve „Üdvözet *Sátoraljaújhelyről*” (1909). Az írók a külső helyviszonyt jelölő ragokat alkalmazzák: *Sátor-Allya-Ujhelyen* (Losontzi 1848), *Sátoraljaújhelyen*, -ről (Mikszáth 1882; Krúdy 1926; Móricz 1938; Szabó T. Attila 1939).

SZABÓ GÉZA megállapításának érvényességét az a néhány kivétel sem kérdőjelezheti meg, amelyeket a rövidebb névváltozat ragozásában tapasztalhatunk, de a kettősség a regionálisnak, beszélt nyelvnek minősített alak használatában is kimutatható. Kazinczy, Petőfi, Tompa, Kossuth irodalminak vagy hivatalosnak tekinthető szövegekben is következetesen él a belviszonyragokkal (*Újhelyben*, *Újhelybe*, *Újhelyből*), Mikszáth Kálmán viszont külső helyviszonyként fogja fel az esetet (*Újhelyre*, *Újhelyen*), előfordul azonban így is a Különös házasságban: *Újhelyből*.

Végül még két névváltozat-típusról kell említést tennem. Az egyik, amikor a várost – az ún. Barátszeren létesült kolostorra, piarista iskolára gondolva – metaforával *Magyar Wittenbergá-nak* (1926), *Ronyva-menti (Ronyvaparti) Athén-nek* (1877, 1927) nevezik. A másik pedig az egyik névelem tükörfordításával 1920-ban létrehozott szlovák névváltozat: *Slovenské Nové Mesto* ('Szlovákújhely'), amely a városnak a Trianonban Szlovákiának ítélt, korábban *Gyártelep*-nek nevezett részét jelöli. Nem szinonima tehát, hanem szűkebb érvényességi területű szlovák megfelelő. *Nove Mesto* formában ennek is van rövidebb változata a helyi használatban a határ mindkét oldalán. Az egyik új várostérképen találkoztam a szlovák név visszafordításával, így: *Tótújhely* (*Sátoraljaújhelyi útikalauz*, év nélkül). Ennek elterjedése (bár élőnyelvi használata elszórtan előfordulhat) nem valószínű és nem is kívánatos mai pejoratív zöngéje miatt.

KOVÁTS DÁNIEL

SZATMÁRNÉMETI NEVE, NÉVELEMEINEK TANÚSÁGAI

1. A XX. század utolsó évtizedeiben (Romániában) divatos volt települések ősiségének a bizonygatása, illetőleg nevük nyelvi eredetének szándékosan célzatos magyarázata¹, ennek során sokszor hivatkoztak Anonymusra, valamint korábbi, XIX. századi szerzők

¹ Indítéka mindig egy etnikum ősbibb jelenlétének, kontinuitásának bizonygatása volt.